

ІМПЛІЦИТНІ ТЕКСТОВІ ЗАСОБИ У КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНОМУ ПОЛІ І. ФРАНКА

У статті висвітлено типологію імпліцитних засобів у політичному дискурсі Івана Франка, наголошено на їх смисловій значущості у комунікативно-прагматичному полі адресата (інтелігенції).

Ключові слова: Іван Франко, політичний дискурс, імпліцитні засоби, смисл, інтерпретація.

Постановка проблеми. Як відомо, у будь-якому висловлюванні закладено більше, ніж сказано. Тож з погляду лінгвістичної прагматики адресатові (інтерпретатору) доводиться розплутувати заплутане, витягуючи із висловлювання приховане, не озвучене, розкривати (за Г. Грайсом, вичисляти) імплікатури, тобто інтерпретувати не тільки те, що було сказано прямо, а й те, що мається на увазі. До слова, термін *імплікатура* (*implicature*) пов'язаний з англійськими словами *implicit* «який (що) мається на увазі (на думці), який (що) домислюється, недоговорений»; *implication* «прихований смисл, натяк». Ці слова зберігають генетичний зв'язок із латинськими: *impleo* «наповнюю», *implico* «вплітаю, заплутую; тісно поєдную» та *implicatio* «сплетення, переплетення»; «уміле введення, використання» [4, 144]. Тож проблема імпліцитного текстового смислу нерозривно пов'язана з проблемами інтерпретації, що здійснюється шляхом інференції (логічного виведення) і пов'язана з когнітивною (мисленнєвою) діяльністю людини. Саме у ментальній сфері локалізується і відбувається інференційний підхід, актуалізуючи енциклопедичні знання адресата (читача, слухача), глибини його внутрішнього світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз студій останніх десятиліть свідчить про посилену увагу до використання імпліцитних засобів у процесі комунікації. Особливої уваги ця проблема набуває в політичному дискурсі. Вона стала об'єктом досліджень у працях І. Денисюка [2], С. Шаховського [6], Ф. Бацевича [1].

Об'єктом дослідження є дискурсні практики І. Франка, які формують політичний дискурс мислителя.

Предмет дослідження – імпліцитні засоби в націософській мовленнєво-мисленнєвій діяльності І. Франка.

Мета наукової розвідки – на основі аналізу живих комунікативно-прагматичних процесів правильно відчитати, декодувати ті глибинні смисли, які вплетені у канву націософського дискурсу І. Франка.

Виклад основного матеріалу. З-поміж комунікативно поширених типів імплікативності (текстових імплікацій, пресупозицій, імпліцитної предикативності, підтексту, еліптичних засобів мовлення) у Франкових творах, присвячених інтелігенції, спостерігаємо поєднання різних засобів текстової імпліцитності, зокрема пресупозицій та імплікацій. *Пресупозиціями* (або, за іншою термінологією, *презумпціями*) кваліфікуються такі імпліцитні компоненти тексту, які автор вважає істинними і відомими адресату, через що вони не потребують спеціальних засобів своєї номінації. На противагу цьому *текстова імплікація* – це *імпліцитність синтагматичного характеру*, в основі якої лежить формальна відсутність елементів *послідовної консеквентної* частини логічної схеми «якщо А, то Б», де найчастіше буває не вираженим Б. Так чи так, прагнення адресата «відчитати» у тексті *прихований соціальний смисл* вимагає від нього *широкого світогляду*, відповідно сформованої інтелектуальної ідентичності. На знання читачами тогочасної мовної культурної ситуації в Галичині зорієнтоване Франкове звернення «до галицької української молодезі» з його імперативом – «віддячитися російській Україні за все те духове й матеріальне добро, яке вона досі давала нам» (Фр., 404). У цьому мікротексті спостерігаємо поєднання пресупозиції «розбудова української національної культури здійснювалася на соборній основі» та імплікації «до періоду колоніальної залежності від Росії Наддніпряньська Україна історично і культурно стверджувала національний поступ».

У політичному дискурсі І. Франка імплікації, за якими відтворюється прихований соціальний смисл, є органічними й аналітично виразними. Такими смислами пронизана стаття «Що таке поступ?», де глибинне осмислення політичних процесів переплітається із майстерністю публіцистичної оцінки. Вона стосується, зокрема, фальшивої позиції комуністів, чії сентенції викликають у мислителя неприховану іронію. На їхню думку, «приватна власність, що є терном у нозі дальшого поступу, а также джерелом нерівності і несправедливості між людьми, повинна бути скасована» (Фр., 336) (імплікація: бо інакше вона буде перешкодою на шляху утвердження соціальної справедливості). А далі читаємо: «*Спільна праця і спільна власність* (підкреслення І. Франка) – се повинні бути основи, на яких має бути побудований новий суспільний лад» (Фр., 336) (імплікація: інакше не сформується деклароване комуністами суспільство соціальної справедливості). Протиставлення двох лексичних антонімів-політонімів *приватна власність – спільна власність* (антитеза) віддзеркалює концептуальні опозиції в доктрині комуністів, на думку яких, корінь соціальної несправедливості – у приватній власності. Її негативне сприйняття прихильниками спільної власності подається метафоричними образами «*терна у нозі дальшого поступу*», «*джерела нерівності і несправедливості між людьми*», де кожна когнітивна метафора посилює характеристику явища. Низкою імпліка-

тур мислитель аргументовано й іронічно розвінчує фальшиву тактику комуністів, які прагнули цинічно використати свою доктрину «для осущення комуністичних думок» (Фр., 338): «Спільність! Добре то казати: спільність... Що для одного красне й добре, може бути менше красне і менше добре для другого. Не досить сказати: спільна власність» (Фр., 337). (Імплікація: така однолінійна риторика ігнорує складності суспільного буття, бо деіндивідуалізує людину, бачить у ній матеріал для соціальних експериментів).

Тому логічно вмотивовано у структурі Франкового тексту виникає дубітація, яка демонструє авторський сумнів із приводу складної оцінки соціальної проблеми: «Коли б навіть було можливо завести таку спільність між людьми, про яку думали комуністи, то все-таки ця спільність мусила би мати певні труднощі. Від біди можна би допустити можливість тісної спільності між людьми одної народності, одної мови, одної віри, одного ступеня цивілізації, хоча і тут спільність високоосвічених городян з низькоосвіченими, іноді *напівдикими селянами* являється дуже сумнівною» (Фр., 338) (пресупозиція: адресатові (читачеві) відомо, що в тогочасній Галичині селяни здебільшого були неграмотні). Проблема декларованої комуністами спільності ще більше загострюється, коли переходить і міжетнічну чи міжцивілізаційну площину. Це сигналізує низка риторичних авторських запитань: «Але як увити собі потім відносини між різними народами та ступенями цивілізації? Чи й між ними буде спільність, чи ні? А коли не буде, то чи не почнеться між комуністичними суспільностями та сама боротьба та тяганина, що йде тепер без комунізму? Або коли одна суспільність прийме комунізм, а її сусіди ні?» (Фр., 339) (підтекст: комуністичне теоретизування відбігає від дійсних обставин суспільного життя).

Як бачимо, окрім текстових імпліцитних засобів, І. Франко використовує і підтекстові. За ними відтворюється смисл, передача якого (на відміну від притекстового) входить у приховані комунікативні наміри автора [5, 12]. Для Франкового підтексту характерне його поєднання з натяками, що за своєю смисловою завуальованістю виступають різновидами пресупозицій. Розпочинаючи «одвертого листа до галицької української молодезі», І. Франко так позиціонує свої комунікативні наміри: «Те, що я хочу сказати Вам, мої молоді приятелі, таке велике й радісне і zarazом таке важке та прикре, що я бажав би, щоб се сказали Вам якісь авторитетніші від мене уста, щоб се сказав Вам хтось, кого Ви найбільше любите і поважаєте і кому найбільше довіряєте, щоб воно могло ввійти в Ваші серця як могутній імпульс до нового життя, як вітхнення до нової праці...» (підтекст: «повідомлювана інформація буде мати суспільну значущість; натяк: «усвідомлення суті грядущих історичних подій» може стати для адресата (галицької інтелігенції) рушієм для творення нового життя»).

Однак варто зауважити, що імплікатури будуть логічно вивідні (інференційні), якщо комунікативно-прагматичний простір мовця спиратиметься на провідні критерії комунікативного кодексу – критерій істинності (відповідність дійсності тому, про що йдеться у спілкуванні) і критерій щирості (вірність комуніканта собі, своїй сутності). Тож, будучи вірним своєму внутрішньому ім-

перативу – «допомогти Україні» (Фр., 407), «звернути увагу всієї суспільності на ту велику історичну хвилю, якої наближення чуємо всі» (Фр., 409), політичний мислитель у своєму зверненні до «молодих приятелів» вдається, звичайно, і до виразних експліцитних засобів й оптимально увиразнює новітню візію. Вона має чітко окреслений націєтворчий вектор: «Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободних формах життя в Росії, *величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю*» (підкреслення І. Франка) (Фр., 404).

Франко по-когнітивістськи проникливо усвідомлював усю складність цієї історично задавленої проблеми, розв'язання якої вимагало передусім суттєвих змін у ментальній сфері українства – «перебудови Вашого власного «я» відповідно до нового світогляду» (Фр., 401). Без духовного переродження апіорі було неможливо подолати «величезні труднощі тої задачі» (Фр., 404), у якій «застає Україну нова доба» (Фр., 404). Наріжним каменем подолання цілого ряду нагромаджених історико-культурних перешкод стає формування нової культурної ідентичності на широкій когнітивній (пізнавальній) основі: «Без власних шкіл і без виробленої освітньої традиції, без перейнятого освітніми і народолобними думками духовенства, без популярного і вищого письменства, яке могло би бодай на першій гарячій порі заспокоювати всі духові потреби величезної маси, без преси, яка могла б ясно держати і систематично боронити стяг національності та приложеної до місцевих потреб, свободної культурної праці, без надії на сильну фалангу вповні свідомих і на висоті *сучасної освіти* стоячих репрезентантів у законодавчих тілах, і без міцної опори в *масах народу та інтелігенції...* наша Україна готова знов опинитися в ролі ковадла, на якому різні чужі молоти вибиватимуть свої мелодії, або в ролі крілика, якому різні прихильники вівісекції будуть доконувати своїх експериментів» (Фр., 404). Написаний сто років тому (1905) «Одвертий лист...» не втратив своєї національно-екзистенційної значущості і нині, коли перед сучасною національно-мовною особистістю постають новітні виклики глобалізації.

Бачимо перед собою *цілісний, науково виважений і модерний проект розбудови українського культурного простору*. Він наснажений потребою його радикальної інтелектуалізації, бо породжений власне «*науково-дисциплінованим інтелектом Франка*» [3, 123], його унікальним історичним чуттям. Воно підказує: без системної і невсипущої праці не відбудеться український культурний і інтелектуальний поступ, а залишиться на стадії проекту (підтекстовий смисл: за намірами мають іти дії; натяк: наша бездіяльність веде до політичного небуття).

Наведений мікротекст побудований за принципом періоду, у якому спостерігаємо ритмічне наростання поширених однорідних членів речення із повторюваним прийменником *без*, що наголошує потрібну інформацію та концентровано виражає емоційне ставлення до неї. Ритмічне наростання повторів-застережень переходить у логічне підсумовування у завершальній частині, що насичена когнітивними метафорами: «Україна... в ролі *ковадла*, ... або в

ролі *крілика*)). Оскільки згідно з когнітивною теорією метафора не лише формує, а й формує думку, то Франкові політичні метафори стають своєрідними етичними настановами-застереженнями, ігнорування яких може призвести до фатальних для України політичних наслідків.

Особливістю Франкового підтексту є досить часте вплетення у його канву іронічних та саркастичних натяків. Їх функціонально-комунікативне навантаження додає ключовим термінам-політонімам додаткових семантико-стилістичних відтінків, активізує думку адресата. Так, розкриваючи функції *«Енгельсової народної держави»* (Фр., 341), мислитель з метою проникнення в її справжню суть вдається до метафоричного образу-порівняння із *«всевладною панею»* (Фр., 341). Іронічну тональність неважко відчутти в тих передбачливих узагальненнях, які проектує І. Франко на завтрашню народну державу. *«...По думці соціал-демократів, держава – розуміється, будуча народна держава – мала стати всевладною панею над життям усіх горожан. Держава опікується чоловіком від колиски до гробової дошки. Вона виховує його на такого горожанина, якого їй потрібно, запевнює йому заробіток і удержання, відповідне до його праці й заслуги. Вона, знаючи потреби всіх своїх горожан, регулює, ... кілька кождий чоловік має працювати, а кілька спочивати, а кінець кінців може дійти й до того, кілька в ній людей має родитися, аби цілість не була обтяжена, дбаючи про надмірне число дітей, і аби живі могли чим вигодуватися»* (Фр., 341). *Завдяки іронічним натякам, підсиленням метафоричним образом держави «як добре заведеного годинника»* (Фр., 341), набуває додаткових конотативних напластунків і термін-політонім *соціальна демократія* (Фр., 341): *«Отся віра в необмежену силу держави в будучім устрою, то головна прикмета соціальної демократії. ...Життя в Енгельсовій народній державі було би правильне, рівне, як добре заведений годинник. Але є й у тім погляді деякі гачки, що будять поважні сумніви»* (Фр., 341) (підтекст: накинутий ідеальний образ держави не відповідає дійсності; натяк: така риторика маніпулятивна, бо «приховує справжню, тоталітарну суть «народної держави»).

Висновки. Створена мислителем, за його оцінку, «школа політичного думання» уможлиблювала розгледіти за мовними засобами специфіку політичного мислення влади, сповідувану нею ідеологію. Її мета – вербально легітимізувати «всевладність керманів – усе одно, чи родовитих, чи вибраних – над мільйонами членів народної держави (Фр., 342). Звісна річ, така мета завуальовувалася відповідними вербальними політичними діями. Їхній маніпулятивний зміст вимагав від реципієнта уміння читати «між рядками», тобто здогадатися про прихований зміст написаного, сказаного, за експліцитним – розгледіти імпліцитне.

Проблема імпліцитної текстової інформації, яка тісно пов'язана з проблемами інтерпретації, особливо загострюється (проявляється) у працях, присвячених духовному життю інтелігенції. Тут спостерігаємо відхід І. Франка від фактуальності, детального опису зовнішніх проявів суспільного життя, характерних для художньої манери «раннього» Франка-прозаїка. Натомість у пра-

ця про інтелігенцію його увага прикута до внутрішнього світу людини, її «вершин і низин», до інтелектуалізації змісту в цілому. Імпліцитна інформація все частіше актуалізує в комунікативно-прагматичному просторі адресата його енциклопедичні знання, апелює до «вертикального контексту», зачіпає розум, глибини внутрішнього духовного життя [1, 666]. Пізнання глибин людського ества уможливило, за Франком, «пізнати внутрішні пружини, якими двигается поступ» (Фр., 315). Це свідчить, що естетика Франкової творчості визначається виразним звертанням до суспільної наукової свідомості [6, 135] і що соціальні елементи в його творах діалектично пов'язані з елементами психологічними [2, 82]. Такий різномірний зріз людського буття, який набуває конкретного вербального втілення в конкретних комунікативних ситуаціях, умотивовує звернутись до механізму декодування імпліцитної інформації.

Література

1. Бацевич Ф. Імпліцитні текстові засоби в повістях І. Франка / Флорій Бацевич // Іван Франко – письменник, мислитель, громадянин : [матеріали Міжнар. наук. конф. (Львів, 25–27 вересня 1996 р.) / ред. кол.: Лариса Бондар, Михайло Гнатюк, Іван Денисюк та ін.]. – Львів : Світ, 1998. – С. 662–666.
2. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози XIX – поч. XX ст. : [монографія] / І. О. Денисюк. – К. : Вища шк., 1981. – 214 с.
3. Маланюк Є. Франко як явище інтелекту / Євген Маланюк // Українська література в загальноосвітній школі. – 03/2002. – № 2. – С. 49–51.
4. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова книга, 2009. – 272 с.
5. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / Ольга Федик. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
6. Шаховський С. М. Майстерність Івана Франка / С. М. Шаховський. – К. : Рад. письменник, 1956. – 193 с.
7. Яремко Я. П. Термін і дискурс / Я. П. Яремко // Українська мова. – 2008. – № 3. – С. 64–72.

References

1. Batsevych F. Implitsytni tekstovi zasoby v povistiakh I. Franka / Florii Batsevych // Ivan Franko – pismennyk, myslytel, hromadianyn : [materialy Mizhnar. nauk. konf. (Lviv, 25–27 veresnia 1996 r.) / red. kol.: Larysa Bondar, Mykhailo Hnatiuk, Ivan Denysiuk ta in.]. – Lviv : Svit, 1998. – S. 662–666.
2. Denysiuk I. O. Rozvytok ukrainskoi maloi prozy XIX – poch. XX st. : [monohrafiia] / I. O. Denysiuk. – K. : Vyshcha shk., 1981. – 214 s.
3. Malaniuk Ye. Franko yak yavyshe intelektu / Yevhen Malaniuk // Ukrainka literatura v zahalnoosvitnii shkoli. – 03/2002. – № 2. – S. 49–51.
4. Sysov I. P. Lingvisticheskaya pragmatika / I. P. Sysov. – Vinnica : Nova kniga, 2009. – 272 s.
5. Fedyk O. Mova yak dukhovnyi adekvat svitu (diisnosti) / Olha Fedyk. – Lviv : Misioner, 2000. – 300 s.
6. Shakhovskiy S. M. Maisternist Ivana Franka / S. M. Shakhovskiy. – K. : Rad. pismennyk, 1956. – 193 s.

7. Iaremko Ya. P. Termin i dyskurs / Ya. P. Yaremko // Ukrainska mova. – 2008. – № 3. – S. 64–72.

Джерела фактичного матеріалу

Фр. – Франко І. Зібрання творів : у 50-ти т. / Іван Франко. – К. : Наук. думка, 1986. – Т. 45. – 574 с.

Лужецкая Наталья. Имплицитные текстовые средства в коммуникативно-прагматическом поле И. Франко. Проблема имплицитного текстового смысла неразрывно связана с проблемами интерпретации, которая осуществляется путём инференции (логического вывода) и связана с когнитивной (мыслительной) деятельностью человека. Объектом исследования являются дискурсные практики И. Франко, формирующие политический дискурс мыслителя.

Ключевые слова: Иван Франко, политический дискурс, имплицитные средства, смысл, интерпретация.

Luzhetska Natalia. Implicit textual means in the communicative pragmatic field of Ivan Franko. The problem of the implicit text meaning is inseparably associated with the problems of interpretation which is realized by means of an inference (logic output) and is connected with the cognitive human activity. The object of the investigation is connected with the discursive practices of Ivan Franko which form the political discourse of a thinker.

Key words: Ivan Franko, political discourse, implicit means, meaning, interpretation.